

OLENA TOMENIUK

Profesor Jurij Polański jako autor *Szkiców podolskich*

Professor Yuriy Polanski as the author of the monograph *Podolian Studies*

„Lessy są nicią przewodnią w badaniach
plejstocenu Podola”.
Jurij Polański, 1929

Słowa kluczowe: *Szkice podolskie*, lessy, terasy, gleby kopalne, plejstocen, zlodowacenia, paleolit, Dniestr, Wołyń–Podole

Key words: *Podolian Studies*, loess, terraces, fossil soils, glaciations, Pleistocene, Paleolithic, Dniester, Volhyn–Podolia region

Prof. Jurij Polański

Jurij Polański (1892–1975), badacz terenów południowego Podola, jest na tyle ważną i wyrazistą postacią w nauce ukraińskiej, że jego sylwetka i dorobek badawczy zasługują na przybliżenie środowisku naukowemu. Odegrał on szczególną rolę w rozwoju badań geograficznych i archeologicznych oraz nauk geograficznych i historycznych w pierwszej połowie XX w. W zakresie jego zainteresowań naukowych znalazły się geologia, paleogeografia, geomorfologia, archeologia, muzeologia, pedagogika. Na szczególną uwagę zasługują jego badania rozwoju rzeźby Podola południowego w powiązaniu z paleolitem regionu, a także sekwencji lessowo-glebowych na Środkowym Naddniestrzu.

Potrzeba przybliżenia dorobku naukowego uczonego wynika z tego, że badania J. Polańskiego w zakresie paleogeografii i geomorfologii Podola Naddniestrzańskiego i Przedkarpacia są słabo znanym aspektem jego pracy naukowej. Chodzi tu zwłaszcza o następujące zakresy jego działalności:

- kompleksowe i szczegółowe prace geomorfologiczne;
- opracowanie metodyki badań osadów czwartorzędu i użycie najnowszej terminologii światowej;
- wprowadzenie do nurtu badań geologicznych i geomorfologicznych idei naukowych, które znalazły późniejszy rozwój w nauce: problemy związku lessów i teras, lessów i zlodowaceń, lessów i paleolitu;
- rozpoznanie stratygraficznego znaczenia śródlessowych gleb kopalnych (1929);
- badania fauny i flory osadów plejstocenijskich (1932b);
- badania wpływu ruchów tektonicznych na kształtowanie się rzeźby terenu na przykładzie Podola (1925a, 1929), które miały znaczny wpływ na rozwój geomorfologii i paleogeografii na Ukrainie.

Obszarem zainteresowań naukowych J. Polańskiego było Naddniestrze podolskie, zwłaszcza jego część południowa, jednak znane są również jego prace dotyczące innych regionów ówczesnej Ukrainy i Mołdawii (1927a, 1932a, b, 1933a, b, c, 1936). Natomiast właśnie Podole, jako terytorium, położone w strefie ekstraglacialnej, która nigdy nie była pokryta lądolodami, o sprzyjających uwarunkowaniach budowy czwartorzędu, zostało wytypowane do wielokierunkowych badań stratygrafii plejstocenu. Podczas badań terenowych na tym obszarze udało się J. Polańskiemu zebrać ogromną ilość materiału źródłowego, którego opracowanie przyniosło nowe interesujące wyniki dotyczące stratygrafii plejstocenu oraz morfologii Podola halickiego nad Dniestrem (1925a, 1927c, 1929). Według epigrafu zapożyczzonego z monografii J. Polańskiego *Szkice podolskie* (1929) lessy rzeczywiście są tą „nicią”, za którą trzeba pociągnąć, żeby rozwiązać kłębek problemów nierozwiązanych wówczas. Wiele z podjętych przez autora tematów jest aktualnych do dziś.

W roku 2012 minęło 120 lat od urodzin J. Polańskiego oraz ponad 80 lat od czasu wydania głównej pracy naukowej uczonego *Szkice podolskie: terasy, lessy i morfologia Podola halickiego nad Dniestrem* (ryc. 1), która ukazała się w roku 1929 w XX tomie Zbioru Sekcji Matematyczno-Przyrodopisowo-Lekarskiej Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki we Lwowie. Jest to jedno z najważniejszych jego opracowań, w którym przedstawia nowe i nowatorskie podejście do stratygrafii plejstocenu i morfologii tego terytorium nad Dniestrem. W pracy przedstawione zostały materiały badań terenowych J. Polańskiego gromadzone w latach 1923–1929. Ograniczenie się do przedstawionego terytorium badań było zabiegiem celowym, uzasadnione ze względu na dominujące znaczenie doliny Dniestru dla problemów geologii czwartorzędu, morfologii i tektoniki.

W pierwszym rozdziale *Szkiców podolskich* uczonego wprowadza w metodykę i specyfikę swoich badań geograficznych oraz przedstawia przegląd dostępnej w owym czasie literatury przedmiotu. Z kolei w drugim rozdziale podana jest cha-

Ryc. 1. Strony tytułowa i pierwsza monografii J. Polańskiego *Szkie podolskie* (1929)
 Fig. 1. Title and first pages of the Polanski's monography *Podolian Studies* (1929)

rakterystyka materiałów terenowych. Kolejny, trzeci rozdział monografii poświęcony jest problemom stratygrafii plejstocenu Podola; autor przedstawił szczegółowy opis budowy teras oraz przykrywających je lessów, a także uwagi ogólne do prac poprzedników. Czwarty rozdział dotyczy głównych zagadnień geologii plejstocenu na Naddniestrzu podolskim, w tym podziału lessów, badania flory, fauny, dyskusji ilości okresów glacialnych. Ostatni, piąty rozdział monografii przedstawia zagadnienia geomorfologiczne i dotyczy określenia cykli erozyjnych oraz kolejności przebiegu i osobliwości procesów geomorfologicznych na obszarze Podola południowego.

J. Polański przywiązywał dużą wagę przede wszystkim do podstawowych, szczegółowych badań terenowych, jako kluczowego punktu wyjścia, jeśli idzie o stawianie i rozwiązywanie problemów. Jego zdaniem „zostaje jednak tylko jedna droga, jest to apelowanie do terenu, apelowanie do tego pojedynczego, niewyczerpanego źródła wszelkiej znajomości i wszystkich wartościowych syntez” (1929). Ten aspekt jego działalności cechowała niezwykła pilność, dokładność i kolejność wykonywania prac oraz, co najważniejsze, kompleksowość w ujęciu i rozwiązaniu problemu.

Prowadząc badania terenowe, naukowiec miał następujące cele: zbadać stratyografię plejstocenu, ustalić etapy zmian flory i fauny, fluktuacji klimatu, a zatem na podstawie nowego materiału faktycznego odpowiedzieć na główne pytania dotyczące morfogenezy Podola południowego oraz rozwoju paleolitu na tym obszarze. W związku z tym, że osady plejstocenowe zawierają ślady życia i działalności ludzi epoki kamiennej powstała konieczność zasadniczego badania archeologii paleolitu (1925c, 1926b, 1927b, 1928a, b, 1932a). Na pierwszy rzut oka drugorzędne zadanie zostało wykonane na tak wysokim poziomie zawodowym, że J. Pasternak uznał za słuszne nazwanie J. Polańskiego „ojcem zachodnioukraińskiego paleolitu”. J. Polański inne epoki archeologiczne badał sporadycznie, chociaż i tutaj pozostawił wyraźny ślad w wielu publikacjach (np. 1925b, 1926a, 1928a).

Duże znaczenie w swoich pracach J. Polański nadawał wykorzystaniu ogólnie przyjętych terminów, tak aby były zrozumiałe dla szerokiego kręgu naukowców z różnych państw. Dlatego do literatury ukraińskiej wprowadził przykłady korelacji największych zlodowaceń, które były znane i zbadane w owym czasie dla terytorium Europy przez różnych autorów, oraz uzasadniał wykorzystanie pewnych wzorcowych definicji pojęć i terminów, z których warto korzystać dla porozumienia się w europejskiej wspólnocie naukowej.

J. Polański, badając terasy Dniestru na Naddniestrzu halickim, zwracał szczególną uwagę na ich aluwia na cokołach skalnych. Opisał i wyodrębnił sześć różnowiekowych teras w środkowym odcinku doliny Dniestru (1929). Poczynając od terasy szóstej, dla każdej z nich podał charakterystykę:

- skład petrograficzny osadów;
- granice zasięgu i miąższość osadów;
- hipsometria;
- szczątki paleontologiczne;
- osady pokrywające serie aluwialne i warunki ich sedymentacji;
- wiek teras.

J. Polański miał świadomość, że samodzielnie nie jest w stanie rozwiązać wszystkich problemów stratygrafii plejstocenu i paleogeomorfologii Podola. Dlatego w osiągnięciu postawionych celów pomagali mu zarówno doświadczeni geografowie, jak i specjaliści pokrewnych dziedzin. Badacz ściśle współpracował z polskim archeologiem Stefanem Krukowskim, z którym wspólnie prowadzili wykopaliska archeologiczne i publikowali prace (1926b). To właśnie prof. S. Krukowski zaszczepił w młodym badaczu zainteresowanie paleolitem oraz pomagał mu w opracowaniu znalezisk archeologicznych. Z kolei W. Poliński opracował znaczną część mięczaków oraz weryfikował prawidłowość rozpoznania przez J. Polańskiego malakofauny. Jego znaleziska florystyczne były przedmiotem badań S. Kulczyńskiego, A. Kozłowskiej i H. Kozija (H. Kozij określił część węgielków z paleolitycznych wykopalisk lessowych), a szczątki faunistyczne (szcze-

gólnie kopalnych gryzoni) znalezione w czasie wykopalisk określał J. Siemiradzki (1929). Takie kompleksowe podejście do rozwiązywania problemów naukowych, które leżało u podstaw wszystkich prac terenowych i kameralnych J. Polańskiego, było prekursorskie względem współczesnego podejścia do badań paleogeograficznych i paleoekologicznych.

J. Polański, w ślad za W. Soergelem w nawiązaniu do alpejskiego schematu Pencka-Brücknera, wyodrębnił w czwartorzędzie Podola (1929):

- less starszy (złodowacenie Riss);
- less młodszy I (faza A złodowacenia Würm);
- less młodszy II (faza B złodowacenia Würm).

W owym czasie dla wschodnioeuropejskich geologów i archeologów była to dość oryginalna i nowa koncepcja.

Nie mniej ważne miejsce w pracy J. Polańskiego zajmowały kwestie zalegania różnowiekowych lessów na terasach (teoria „lessy i terasy”, którą obecnie bardzo aktywnie rozwijają współcześni badacze plejstocenu Podola). Na Podolu ustalił on następujący porządek warstw lessów na terasach:

- terasa pierwsza – bez lessu pierwotnego, miejscami jest redeponowany i przełożony holoceniowymi osadami deluwialnymi;
- terasa druga – przykryta ciągłą sekwencją lessów młodsze- go II, bez przerw w sedymentacji;
- terasa trzecia – nadbudowana lessem młodszym I, na którym rozwinęta jest gleba kopalna przykryta lessem młodszym II;
- terasa czwarta – pokrywa jest słabo rozwinięta i nierozpoziomowana przez badacza;
- terasa piąta – w budowie jej pokrywy biorą udział less starszy i less młodszy I, rozdzielone glebą kopalną;
- terasa szósta – przykryta lessem starszym. J. Polański zauważył istnienie lessów młodszych na tej terasie, ale nie prowadził nad nimi badań.

Przedstawione prawidłowości opisane przez J. Polańskiego na Podolu są analogiczne do wyników badań nad budową pokryw lessowych na terasach w Niemczech, które ustalił tam niemiecki badacz W. Soergel.

Zdaniem J. Polańskiego w plejstocenie na Podolu miały miejsce dwie deformacje tektoniczne, których następstwem były dwa cykle erozyjne (1925a, 1929). Pierwszy cykl przypadał na wczesny plejstocen i jego śladem są dojrzałe formy rzeźby terenu występujące powyżej poziomu terasy piątej. Drugi cykl erozyjny zachodził w późnym plejstocenie, w ostatniej epoce międzylodowcowej, i jego rezultatem są młode wąwozowe formy rzeźby terenu poniżej poziomu terasy piątej. Badania osadów czwartorzędu prowadzone przez J. Polańskiego (1925a) w okolicach wsi Nowosiłki w obwodzie tarnopolskim pozwoliły na opra-

cowanie szczegółowego schematu chronologii procesów geomorfologicznych na Podolu południowym. Rozpatrzył on osobliwości geologiczne i morfologiczne tego obszaru.

W czasie swoich badań na terenie Ukrainy uczoney napisał wiele prac poświęconych badaniom geologii, paleografii, geomorfologii i archeologii jej obszaru (1925a, 1927a, 1929, 1930, 1932a, b, 1933a, b, 1936). Jednak jego los ułożył się tak, że z przyczyn politycznych zmuszony był opuścić ojczysty kraj i wyjechać do Argentyny. Wszystkie jego prace zostały pozbawione możliwości naukowego wykorzystania. Cytowania ich albo powoływanie na nie były karane. Dlatego badacze przy wykorzystaniu osiągnięć naukowych J. Polańskiego zmuszeni byli używać ogólnych wyrażen, na przykład „geolodzy Uniwersytetu Lwowskiego” czy „archeolodzy lwowscy”. Jednak ten fakt nie zniszczył ducha badacza J. Polańskiego, który na emigracji również prowadził badania geograficzne i geologiczne (1953, 1957, 1962, 1964, 1965, 1966, 1970a, b, 1974). Zostały one docenione przez naukową społeczność Argentyny, a autor otrzymał wiele nagród i tytułów naukowych. Bez wątpienia jest teraz czas na przypomnienie sylwetki i dorobku tego znakomitego znawcy czwartorzędu i rzeźby obszaru zachodniej części Ukrainy.

Spuścizna naukowa J. Polańskiego jest ogromna. Niżej podano jego najważniejsze prace.

- 1925a Geologiczno-morfologiczni pomiczannia v rajoni Nowosilky Kostiukowoji (Zalisczyky) i diluwialna cykliczna schema połudnewego Podilla. *Zbirnyk Fiziograficnoji Komisii NTSz*, 1, 3–24.
- 1925b Neolityczni obsydiany Schidnoi Galyczyny. Widbytko iz *Zapysok NTSz*, 23–24, 1–2.
- 1925c Bericht. Ein neuentdecker Paläolith Podoliens. *Sitsber. Der Mat.-naturw.-arztl. Sek. D. Ševčenko Ges.*, 2, 9–10, Lemberg.
- 1926a Pidplytowyj grīb u Nowosilci Kostiukowij pov. Zalisczyky. Widbytko z *Literaturno-Naukovogo Visnyka*, Kniga 3, 89, 1–4, Lviv.
- 1926b Die erste Paläolithstation in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien). *Zbirnyk Matematyczno-Pryrodoopysno-Likarskoji sekciji NTSz*, 25, 1–23 (współautor S. Krukowski).
- 1927a Nowi praci pro pleistocen Bessarabiji. Widbytko zi *Zbirnyka Fiziograficnoji Komisii NTSz*, 2, 1–14, Lviv.
- 1927b Neue Palaolithstationen Podoliens. *Sitsber. Der Mat.-naturw.-arztl. Sek. D. Ševčenko Ges.*, 7, 6.
- 1927c Loess en Podolie et son valeur pour la stratigraphie et morphologie. II Zjazd słowiańskich geografów i etnografów w Polsce, 1–2.
- 1928a Nowi archeologiczni znachidky z Galyczyny. *Zapysky NTSz*, 149, 9–30, Lviv.
- 1928b Neue Palaolithstationen in Podolien. *Sitsber. Der Mat.-naturw.-arztl. Sek. D. Ševčenko Ges.*, 9, 5, Lemberg.
- 1929 Podilski etiudy: terasy, lessy i morfologija Galycykogo Podillia nad Dnistrom. *Zbirnyk Matematyczno-Pryrodoopysno-Likarskoji sekciji NTSz*, 20, 1–191, Lviv.
- 1930 Sprawozdanie z badań utworów posarmatskich na arkuszu Jagelnica–Czernelica. *Po-siedz. nauk. P.T.G.*, 27, 69–70, Warszawa.

- 1932a Zauwagi do chronologii paleolityczno stojanki v Żurawci ta molodopleistocenskich teras seredniogo Dnipra. Widbytko zi *Zbirnyka Fiziograficznoji Komisii NTSz*, 4–5, 1–8.
- 1932b Materiały do poznania malakofauny zachidnego Polissia. Widbytko zi *Zbirnyka Fiziograficznoji Komisii NTSz*, 4–5, 1–19.
- 1933a Staroaluwialny taras Polesia i jego stanowisko w historii zatorfienia. Odbitka z wydawnictwa: *Postępy prac przy Meljoracji Polesia* (Sprawozdanie za lata 1931–1932), 1–10, Brześć nad Bugiem.
- 1933b Stratygrafia dyluwjum i tarasy centralnego Polesia. Odbitka z wydawnictwa: *Postępy prac przy Meljoracji Polesia* (Sprawozdanie za lata 1931–1932), 11–16, Brześć nad Bugiem.
- 1933c Wyniki badań geologicznych w zachodniej części Polesia. *Czasop. Geogr.*, z. 4, v. 11, 215–216, Lwów.
- 1936 Rekonstruktion der geographischen Verhältnisse des Jungpaläolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz. Vidbytko z *Prac Geograficznoji Komisiji NTSz*, 1, 1–23, Lwiv.
- 1953 Supuestos englazamientos en la llanura pedemontana de Mendoza. *Revista de la Asociacion Geologica Argentina*, v. 8, No. 4, 195–213.
- 1957 Prolegómeno a la estratigrafia y tectónica del Terciario de la Depresion Intermontanea del Alto Tunuyan (provincia de Mendoza). Buenos Aires Univ., Fac. Cienc., *Contribuciones científicas. Ser. Geol.*, vol. 1, No. 2, 91–139.
- 1962 Estratigrafia, Neotectonica y Geomorfologia del Pleistoceno Pedemontano entre los rios Diamante y Mendoza, provincia de Mendoza. *Revista de la Asociacion Geologica Argentina*, v. 17, No. 3–4, 127–349.
- 1964 Descripcion geologica de la Hoja 26c – La Tosca (provincia de Mendoza). Explanatory text of Sheet 26 c, La Tosca (Mendoza), carta geológico-económica de la República Argentina (escala 1 : 200 000). *Boletin – Direccion Nacional de Minería y Geologia*, 101, 1–86.
- 1965 The maximum glaciation in the Argentine Cordillera. *Bull. Geological Society of America*, Special Paper 84, 453–472.
- 1966 Flujos rapidos de escombros rocosos en zonas áridas y volcánicas. *Manuales de la Editorial Universitaria de Buenos Aires*, XVII, 1–67.
- 1970a Paleozoico Superior de la Argentina. Manual de la Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1–216.
- 1970b Carbonico y Permico de la Argentina. Manual de la Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1–216.
- 1974 Geografia fisica general. Manual de la Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1–296.

Jest to niepełny spis prac naukowych J. Polańskiego, jednak wystarczający, żeby przedstawić wkład tego wybitnego naukowca w rozwój nauk przyrodniczych pierwszej połowy XX w. Również obecnie jego osiągnięcia naukowe mają duże znaczenie praktyczne i teoretyczne.

SUMMARY

The article is devoted to analysis of activity of famous Ukrainian researcher of the Dniester region in Podolia – Yuriy Polanski. Investigations of stratigraphy of Pleistocene, clarification of succession of flora, fauna and climate were the main tasks of Yuriy Polanski's field researches. On the base of new materials he analyzed the issue of morphogenesis and Paleolithic of Southern Podolia. In his monograph "Podolian Studies" Polanski emphasizes the question of usage of new terminology (problem of Pleistocene glaciations), which is generally employed in many countries. The researcher investigated six terraces of the Dniester River with different ages in the Podolia region. Polanski distinguished the oldest loess (Riss glaciation), youngest loess I (phase A of Würm glaciation) and youngest loess II (phase B of Würm glaciation) in Podolia region for Paleolithic period.

Pracownia Dydaktyki Geografii, WNoZiGP UMCS, al. Kraśnicka 2cd, 20-718 Lublin
e-mail: jolanta.rodzos@umcs.pl

JOLANTA RODZOŚ

Profesor Aniela Chałubińska (1902–1998)
niezapomniany nauczyciel i wychowawca

Professor Aniela Chałubińska (1902–1998) – the unforgotten teacher and pedagogue

1 października 2012 r. minęła sto dziesiąta rocznica urodzin prof. Anieli Chałubińskiej. Była to postać należąca do kręgu wybitnych osobowości polskiej geografii XX w. Mocno zapisała się w pamięci wszystkich, którzy choć przez chwilę byli jej uczniami lub mieli okazję z nią współpracować.

Prof. A. Chałubińska była długoletnim profesorem UMCS. Z uniwersytetem związana była niemal od pierwszych chwil jego funkcjonowania. Zatrudniona tu została już w 1945 r., początkowo na etacie adiunkta w katedrze Geografii Ogólnej. W 1956 r., w rok po uzyskaniu stanowiska docenta, objęła kierownictwo tworzonej właśnie Katedry Geografii Regionalnej. Stanowisko to piastowała przez 18 lat. Na emeryturę przeszła w 1973 r., ale z Instytutem Nauk o Ziemi i całym uniwersytetem związana była jeszcze przez długie lata, najdłużej chyba jako uczestnik zebrań lubelskiego oddziału PTG. Jej udział w tych zebraniach był niezwykle aktywny. Wygłosiła aż 92 odczyty. Będąc słuchaczem innych prelegentów, zawsze chętnie włączała się do dyskusji. Imponowała trafnością spostrzeżeń i formułowanych wniosków. W 1992 r. w uznaniu za zasługi dla nauki otrzymała tytuł doktora *honoris causa* UMCS.